

Székelyföldi fűrészmalomok II.

A két háború között villanymotorral működtetett fűrészüzemek jöttek létre, melyek konkurenciát jelentettek a már korszerűtlen, kis termelékenységű vízfűrészek számára. A tulajdonosok már nem elsősorban eladásra, hanem saját célra fűrészelték a rönköket. A bútorgyárak számának növekedése nem kedvezett a vidéki asztalosmestereknek, ami szintén a fűrészmalomok szükségességét csökkentette.

A végső dőfést az 1948-as államosítás jelentette. Ekkor a magántulajdonban lévő „tőkés kizsákmányolásra alkalmas” fűrészmalomok működését betiltották. Sok helyen a bennük található minimális vasalkatrészt is begyűjtötték.

A teljesen működésképtelen fűrészmalomok egyszerű pajtaépületét jó esetben más célra használták fel, fásszín, raktár lett belőle. Rosszabb esetben a karbantartás nélküli faszervezetek elkorhadtak, a lalban kinőtt a fű és a gaz, a vízkerék „leromlott”. A több száz fűrészmalom a Székelyföldön lassan a feledés homályába merült.

A romániai néprajzi, népi ipari kutatások megindulása a '60-as években néhány fűrészmalom megmenekülését jelentette. A szabadtéri múzeumokba kerültek a székelységhez hasonló kultúrájú román és szász falvak fűrészzei. A Bukarest melletti múzeum, a Kolozsvár városában lévő gyűjtemény is birtokol ilyen szerkezeteket. A Nagyszében közelében lévő Astra Múzeum 4 komplex fűrészmalomblokkot tulajdonol.

A Székelyföldön a székelykeresztúri Molnár István Múzeum kertjében a het-

venes években került felállításra egy Kápolnásfaluról átszállított szép fűrészmalom. Ezekben a múzeumokban megtaláljuk mind a kisméretű (50–60 cm) vízkerékkel működtetett, áttétel nélküli (ún. velencei vagy talján) fűrészmalomokat, melyeket a sebes folyású, kis vízhozamú patakokra telepítették, mind a 3–4 méter átmérőjű vízkerékkel hajtott, fogaskerék-, vagy laposszíj-áttétellel gyorsított forgású, ún. ausburgi fűrészmalomokat.

A '60-as évektől kezdve több tanulmány született a vízienergia felhasználásának története témakörében. Így a lisztelőmalomok, posztványolók, gyapjúmosók, érczúzók, kallók, vasverők és nem utolsósorban a fűrészmalomok emlékeit összegyűjtötték, rendszerezték. Sajnos addigra már tárgyi emlék csak töredékesen volt található. A leírások, fotók száma kevés, az adatközlők pedig egyre kevesebben voltak fellelhetők.

A Székelyföld igen karakteres tájegységei néprajzi anyagának egyik legnagyobb gyűjtőhelye a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum filiáléja az Alsócsernátonban található Haszmann Pál Múzeum, ahol a háromszéki népi kultúra teljes vertikumát gyűjtötték és gyűjtik ma is az alapító fiai és unokái, valamint családtagjaik.

A Gyergyói-medence néprajzi kultúráját gyűjtötte hatalmas energiával *Tarisznyás Márton* néprajzkutató. Ő kezdeményezte a medence vízajtású szer-

Vasláb-beveder 2003, nagyon rossz állapotú tetőszerkezet

kezeteinek feldolgozását is. A Gyergyószentmiklóson lévő (ma az ő nevét viselő) városi múzeum udvarán létrehozott mini néprajzi gyűjteménybe került egy Remete-Eszenyőn fellelt fűrészmalom is. 1980-ban bekövetkezett halála után *Márton László* kezdeményezésére és segítségével került először kiadásra 1982-ben *Tarisznyás Márton* több tanulmánya „Gyergyó történeti néprajza” címmel a romániai Kritérium Kiadó gondozásában.

Második, magyarországi kiadása az eredetivel azonos változatban a '90-es évek elején jelent meg. A könyv azóta a témával foglalkozók legfontosabb alapmunkája.

Személyes kapcsolatol a székelyföldi fűrészmalomokkal 1998 nyarától indult. Egy 10 napos székelyföldi nyaralás egyik szokásos programja, a Gyilkos-tó meglátogatása kapcsán ismerkedtem meg *Portik Sándor* festőművésszel, aki saját – többek között gyönyörű malom témájú – linómetszeteit és festményeit árulta a tó partján. A hosszabbra sikeredett beszélgetés kapcsán kiderült, hogy nemcsak a környék vízajtású lisztelőmalomait, hanem korábban egy fűrészmalom is rajzolt, festett. A többé-kevésbé pontos helybehatárolás után rövid keresgéssel megtaláltuk az ősi szerkezetet.

A Gyergyószentmiklóstól délre fekvő településsel, Vaslábbal régóta egybeépült Heveder nevű falu azonos nevű patakja mellett állt a láthatóan nagyon régi fűrészmalom. Egyszerű fa pajtaépület deszkafedéssel. Elöl nyitott oldalához két rönkön lehet felgurítani a

A tetőszerkezet javítása

Az elkészült új tető

A tulajdonos és a magyar csapat az elkészült fűrészmalom előtt

fűrészszelendő anyagot, deszkával fedett hátoldala mögött ott a hosszú laj és gyönyörű, 3 méter átmérőjű vízkerék.

A kíváncsi nézelődés és fotózás közben előkerült az addig a mezőn dolgozó gumicsizmás tulajdonos is: *Bencze Ágoston*, azaz Guszti.

A hatvanas évei közepén járó tulajdonos szinte kérdezés nélkül, büszkén mutatta meg mindent.

A fűrészmalomot az úkapja építette az 1860-as évek közepén. Azóta persze többször kellett felújítani, hiszen mindene fából készült, de szinte minden porcikájában eredeti. Az utolsó felújítást – a vízkerék újjáépítését – Guszti édesapja halála után egyedül végezte.

Fantasztikus élmény volt számunkra, ahogy a lappancs felemelése után a víz a hatalmas vízkerék lapátjaira futott és az szép lassan, komótosan elindult, majd egyre gyorsulva felvette a „sebes”, percnkénti 25-ös fordulatot. A rönkocsira rögzített 4 m hosszú rönköt az automata előtolómű kb. 5-6 perc alatt fűrészelté végig. Több száz éves technika a 20. század végén. Elég abszurd. A Székelyföld akkor egy kicsit még olyan volt, mintha itt-ott megállt volna az idő.

A beszélgetést egy másnapi alaposabb látogatás, alaposabb fotózás, videózás követte. A több órára sikeredett beszélgetés, nézelődés kapcsán felmerült bennem a gondolat, hogy jó lenne valahogy minél többet átmenteni ebből az antivilágból a 3. évezredbe.

1998-ban már közel 20 éves faipari mérnöki diplomával és 10 éves szakkozépiszkolai tanári gyakorlattal láttam erre reális lehetőséget. A '90-es években diákok közreműködésével már készült 3 kiállításom, amely a faipari szerzők fajtáit és azok sokszínűségét mutatta be, így arra gondoltam, hogy ez most is fog működni.

1999 tavaszától kezdve a szervezési munkát, szeptemberre sikerült annyi pá-

lyázati pénzt összegyűjteni, hogy 13 diák és még egy kolléga kíséretével kijutottunk a Székelyföldre. Szentegyháza szállítását meg és onnan utaztunk több alkalommal kb. 70 km-re lévő Vasláb-Hevederre a Bencze-féle fűrészmalomhoz. A felmérés 4 napja alatt elkészült több tíz méretezett videofelvétel. Emellett 2 napunk volt Székelyföld turisztikai és néprajzi nevezetességeinek megismerésére is. Nagyon hasznos hetet töltöttünk a Székelyföldön. A felmérés eredményeképpen néhány végzős diák elkészítette vizsgamunkaként a fűrészmalom M=1:10 arányú működőképes modelljét is 3 példányban. Az egyik ma is a Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola auláját díszíti, a második Sopronba került az Erdészeti Múzeumba, a harmadik pedig a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum gyűjteményét gazdagítja.

A helyszínen készült fotók, valamint a Székelyföldről és Magyarország különböző helyeiről kölcsönkért fűrészmalommodellek és egyéb tárgyi emlékek felhasználásával 2000 májusától egy hónapig működő kiállítást állítottunk össze „In memoriam vízfűrészek” címmel.

A kiállítást sok faiparos kolléga, faipart tanuló diák és hallgató látta. Jó érzés volt látni, hogy a modern gépek világában mozgó kollégák milyen élvezettel sétálnak a múlt emlékei között.

A felmérések alapján nagy bizalommal meg lehetett jósolni, hogy a Bencze-féle fűrészmalom, ha nem történik a tetőszerkezetében valami radikális felújítás, néhány éven belül összeomlik. A több helyen beázó tetőhéjalás és az alatta lévő, részben korhadott tetőszerkezet nehezen tartotta volna magát a télen ránehezedő kb. 4 tonna hó nyomásával szemben. Ugyanakkor a vízkerék külső csapágytalpa szintén meglehetősen korhadott állapotú volt, így ha az megroppan, a vízkerék az iszapba süllyed és elkorhad (mint ahogy az 2002 nyarán be is következett). Arra gondol-

tam, hogy a faanyagra való kb. 70 000 forintot megpróbálom összeperselyezni, a munkát pedig önkéntesen jelentkező csapattal saját költségen kiutazva elvégezni.

A komoly pénzgyűjtő tevékenység eredményeként a szükséges összeg 2003 kora tavaszára összegyűlt. Azt személyesen vittem ki és adtam át a tulajdonosnak, aki a pénzen vásárolt rönkfát a saját fűrészmalomán fűrészelt fel.

A munka elvégzéséhez szükséges 10 fős csapat július elején indult útnak. Kollégák feleséggel, egykori és akkori tanítványok és barátok elszántan, sátrakkal és szerszámokkal felfegyverkezve. A két öreg mikrobusszal 12 órás út után érkezünk a helyszínre. Sátrakban és szénapajtaban aludtunk, a Hevederpatak jeges vizében mosakodtunk. A lányok bográcspann főzött ételét ettük az ottani jóféle kenyérral.

Az előre odakészített deszkaanyag és egyéb alkatrészek felhasználásával 4 nap alatt sikerült lebontanunk az északi oldal deszkaborítását, megerősíteni a meggyengült szarufákat, a korhadott gerendákat kicserélni.

Újjáépítettük az oromfalakat, újradeszkáztuk a tetőt. Mivel a vízkerék az elkorhadott és eltört csapágytalp miatt besüllyedt az iszapba, így jókora nekirázkodással sikerült egy vasúti sín segítségével kiemelni, majd az új csapágytalp behelyezése után újra beüzemelni a kereket. A zárónapon megjelent a Duna Televízió riportere és operátora, akik rövid filmes összefoglalót készítettek a munkákról, kiemelve a műemlék felélesztésének fontosságát.

Mivel a Bencze-féle fűrészmalom mint műemlék a Tarisznyás Márton Múzeumhoz tartozik, ezért munkánk fotó- és egyéb dokumentumait minden esetben átadtuk a múzeum igazgatójának.

Pauló Tamás
faipari mérnök-tanár